

LA PROYECCIÓN DE L'AUTONOMIA DE LA VOLUNTAT EN EL CONVENI ARBITRAL

M. Dolors Gramunt Fombuena
Professora titular de dret civil
Universitat de Barcelona

1. EL CARÀCTER HETEROCOMPOSITIU DE L'ARBITRATGE I LA SEVA INCIDÈNCIA EN LA DISTRIBUCIÓ COMPETENCIAL

L'arbitratge mostra un doble vessant en la seva presentació legal. D'una banda, es configura com una alternativa a la jurisdicció ordinària, i de l'altra, és una eina que l'ordenament jurídic posa al servei de l'autonomia de la voluntat per a aconseguir aquesta finalitat. Des del primer punt de vista, l'arbitratge desenvolupa una funció assimilada a la jurisdiccional o, millor dit, garantista;¹ des de l'altre, el conveni arbitral es revela l'instrument idoni perquè els particulars puguin decidir l'abast de les controvèrsies que sostrauran al coneixement dels tribunals, així com la forma en què l'arbitratge s'haurà de desenvolupar. És en aquest sentit que la doctrina afirma el caràcter heterocompositiu de l'arbitratge quant a la resolució de qüestions litigioses, caràcter que, en paraules d'Antonio M. Lorca Navarrete, «se justifica en la autonomía de la voluntad como valor superior de nuestro ordenamiento jurídico reconocido en la Constitución».²

1. Així ho ha declarat el Tribunal Constitucional en les sentències 15/1989, de 26 de gener (ponent: Díez-Picazo y Ponce de León), i 62/1991, de 22 de març (ponent: Gimeno Sendra), en les quals afirma que l'arbitratge és «un “equivalente jurisdiccional”, mediante el cual las partes pueden obtener los mismos objetivos que con la jurisdicción civil (esto es, la obtención de una decisión que ponga fin al conflicto con todos los efectos de la cosa juzgada)». Respecte al caràcter garantista de la funció dels àrbitres, vegeu José Àngel MARÍN GÁMEZ, «Aproximación a la problemática jurídico-constitucional del arbitraje», *Derecho Privado y Constitución*, núm. 16 (2002), p. 242.

2. Antonio M. LORCA NAVARRETE, «El derecho de arbitraje es derecho procesal», *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XIV, núm. 3 (2002), p. 627.

Aquesta doble composició de l'arbitratge ens duu a la conclusió necessària de la concurrència normativa des dels prismes públic i privat de l'ordenament. En aquest sentit, és pacíficament reconegut que totes les qüestions relatives a la funció jurisdiccional de l'arbitratge resten reservades a les normes que, amb caràcter imperatiu, regulen el procés civil (p. ex., caràcter executiu del laude, causes d'anul·lació del laude).³ També pertany a aquest àmbit la determinació de les matèries arbitrables, com veurem més endavant, atès que és un tema d'ordre públic. També se sostrauen a la regulació privada els principis sobre els quals descansa l'arbitratge, és a dir, els principis d'audiència, contradicció, igualtat i imparcialitat, ja que l'arbitratge, amb els importants matisos que cal fer,⁴ és una via paral·lela a la jurisdicció ordinària, i la conculcació dels principis esmentats implicaria un atac directe al dret fonamental a la tutela judicial efectiva consagrat per l'article 24 de la Constitució espanyola (CE).⁵

Però potser és en la mateixa renúncia que sigui la jurisdicció ordinària qui conegui de la controvèrsia on s'observa amb més claredat la naturalesa pública de les normes que regulen l'arbitratge en el sentit expressat. És per aquest motiu que, només si consta la voluntat inequívoca de les parts de subjectar-se a l'arbitratge, aquest serà possible, de manera que no s'admet la imposició d'un arbitratge obligatori. La tutela d'aquesta voluntat adquireix la seva màxima expressió quan el compromís de la submissió a un arbitratge consta en un contracte d'adhesió, com veurem després.

3. Aquesta afirmació no ha de dur a la confusió de considerar l'arbitratge un element de jurisdicció. En aquest sentit, compartim l'argument de Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET a «Comentario al artículo 1», a Vicente GUILARTE GUTIÉRREZ (dir.), *Comentarios prácticos a la Ley de arbitraje*, Valladolid, Lex Nova, en premsa, quan afirma que l'arbitratge «[c]onstituye una vía alternativa de sometimiento voluntario y libre de una o varias cuestiones sobre las que las partes posean poder de disposición, sin que se perjudique el derecho a la tutela judicial efectiva reconocido en el artículo 24 de la Constitución que representa, que una vez decidido por las partes utilizar este mecanismo para solucionar su cuestión litigiosa, ha de continuarse en la misma y que la solución queda sometida a la decisión que establezcan las personas nombradas por ellas mismas».

4. Respecte a aquesta qüestió, vegeu la Sentència de l'Audiència Provincial (SAP) d'Almeria d'11 de maig de 1992 (ponent: Ruiz-Rico Ruiz-Morón), que en el fonament jurídic (FJ) segon afirma que «[...] el procedimiento arbitral, queda remitido a la libre autonomía de las partes, sin más limitaciones que la observancia de unos trámites mínimos, y en todo caso el respeto a los principios de audiencia, contradicción e igualdad».

5. En aquest sentit, Antonio M. LORCA NAVARRETE, «El arbitraje como sistema de garantías», *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XIII, núm. 2 (2001), p. 311, indica que «[s]i el laudo arbitral es una resolución de justificación procesal los principios procesales que le son de aplicación son los inherentes a la tutela judicial efectiva. Los principios esenciales de aplicación al proceso arbitral equivalen a los contenidos en el artículo 24 de la Constitución».

En canvi, tot el que fa referència al conveni arbitral i al seu contingut és regulat pel dret privat i presidit pel principi d'autonomia de la voluntat. Des d'aquest punt de vista, podem plantejar la possible competència de la Generalitat de Catalunya per a legislar en matèria d'arbitratge. La qüestió es pot argumentar tenint en compte tres punts de referència: l'habilitació competencial en funció de la qual l'Estat dicta la Llei d'arbitratge (Llei 60/2003, de 23 de desembre [d'ara en endavant LA]), la Sentència del Tribunal Constitucional (STC) 62/1991 i, finalment, la competència legislativa en matèria civil.

a) El títol competencial pel qual l'Estat dicta la LA és, segons la disposició final segona de la mateixa LA, doble: l'article 149.1.6a i 8a CE. En aquest sentit, el legislador està traslladant a l'habilitació competencial la naturalesa jurídica de l'arbitratge, que, com hem dit, participa de la funció jurisdiccional i del vessant contractual. La primera forma part de les competències reservades a l'Estat,⁶ mentre que la competència respecte de la segona s'haurà de determinar d'acord amb els criteris de distribució competencial fixats per l'article 149.1.8 CE.

b) L'argumentació continguda en la STC 62/1991 incideix implícitament en la separació entre els dos àmbits convergents en l'arbitratge. Així, en el seu fonament jurídic (FJ) cinquè indica que «no cabe duda que el establecimiento de un sistema de arbitraje, como dijimos en la STC 15/1989, FJ 9 b, es materia atribuida a la competencia del Estado por los títulos competenciales del art. 149.1, 5 y 6, pues, siendo el arbitraje un “equivalente jurisdiccional”, mediante el cual las partes pueden obtener los mismos objetivos que con la jurisdicción civil (esto es, la obtención de una decisión que ponga fin al conflicto con todos los efectos de la cosa juzgada), es evidente que la creación de órganos de naturaleza arbitral y el establecimiento de dicho procedimiento heterocompositivo es materia propia de la legislación procesal civil, relacionada, en cuanto a los efectos del laudo arbitral y al sistema de recursos, con la Administración de Justicia [...]».⁷ En definitiva, allò que pertoca a l'Estat en ús de les seves competències exclusives és només allò que fa referència a l'establiment del sistema d'arbitratge i a l'aspecte garantista de l'arbitratge com a mitjà de resolució de conflictes, però no abasta tots aquells àmbits en què l'arbitratge està presidit per l'autonomia de la voluntat i la llibertat civil, que s'erigeix en un dels principis generals de l'or-

6. No hi ha competència per a regular els aspectes jurisdiccionals de l'arbitratge perquè s'insereixen en l'àmbit competencial de l'Estat en virtut de l'article 149.1, regles cinquena i sisena, CE, i així ho ha determinat el Tribunal Constitucional en les sentències 15/1989 i 62/1991.

7. Vegeu una acurada anàlisi d'aquesta qüestió a través de la jurisprudència constitucional a José Manuel BUSTO LAGO, «Competencias legislativas de las comunidades autónomas sobre las “necesarias especialidades” procesales que se deriven de su derecho sustantivo propio (Comentario a la STC 127/1999, de 1 de julio)», *Derecho Privado y Constitución*, núm. 13 (1999), p. 96 i seg.

denament català (art. 111-6 del Codi civil de Catalunya⁸ [en endavant CCC]). Des d'aquest punt de vista, l'arbitratge és una institució civil que permet l'auto-regulació en l'àmbit de la resolució de controvèrsies, atès que aquest és un àmbit dispositiu que permet als particulars, en ús de la llibertat civil, modelar el desenvolupament de l'arbitratge d'acord amb la seva conveniència mitjançant el conveni arbitral, amb els únics límits imposats per les normes de caràcter imperatiu.⁹

c) Respecte de la competència legislativa en matèria civil, no és aquest el moment de reproduir totes les aportacions doctrinals relatives a la interpretació de l'article 149.1.8 CE en relació amb l'abast de la competència legislativa de les comunitats autònomes en matèria civil, perquè són àmpliament conegudes,¹⁰ però sí que convé recordar la poca utilitat de la jurisprudència constitucional respecte de la connectivitat de les matèries com a criteri de determinació de l'abast competencial en l'àmbit civil.¹¹ Des del nostre punt de vista, és més útil el recurs

8. Llei que va entrar en vigor l'1 de gener de 2004. El recurs d'inconstitucionalitat presentat pel Govern de l'Estat va ser retirat en virtut de la decisió presa pel Consell de Ministres el 27 d'agost de 2004.

9. Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET ho indica a «Els principis generals del dret civil català: la llibertat civil, la bona fe, els actes propis i l'equitat», *La Notaria*, núm. 9-10 (setembre-octubre 2003), p. 22.

10. La qüestió relativa a l'abast de la competència legislativa que en matèria civil tenen determinades comunitats autònomes ha estat objecte de diverses posicions doctrinals. Les més representatives es poden trobar a les obres següents: Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, «Las competencias de las comunidades autónomas en materia de derecho civil», *Primer Congreso de Derecho Vasco: La actualización del derecho civil*; Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, «La conservación, modificación y desarrollo por las comunidades autónomas de los derechos civiles forales o especiales», *Derecho Privado y Constitución*, núm. 1 (1993); Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Del artículo 149.1.8 de la Constitución al ordenamiento jurídico catalán: su reciente desarrollo en sistemas», *Derecho Privado y Constitución*, núm. 1 (1993); Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, «Los derechos civiles forales en la Constitución», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (1979); Jesús DELGADO ECHEVERRÍA, «La potestad legislativa de la Generalidad de Cataluña sobre el derecho civil catalán», a *Jornades sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya*; Encarna ROCA TRIAS, *L'estructura de l'ordenament jurídic espanyol*; Ferran BADOSA COLL, «L'àmbit del dret català», a *Materials de les II Jornades de Dret Català a Tossa*; Ferran BADOSA COLL, «La recent jurisprudència constitucional sobre les competències de les comunitats autònomes en dret civil», *Iuris: Quaderns de Política Jurídica* (Barcelona) (1994).

11. Recordem les STC 88/1993, de 12 de març (ponent: Rodríguez Bereijo), 156/1993, de 6 de maig (ponent: Gimeno Sendra), i 226/1993, de 8 de juliol (ponent: López Guerra). Tanmateix, fins i tot en aquest argument trobaríem un punt per a establir la connexió amb l'article 58 del Codi de successions (CS). El precepte permet que el testador institueixi un arbitratge per a efectuar la partició de l'herència, i també que siguin els mateixos hereus els qui de comú acord prenguin la decisió de sotmetre's a l'arbitratge.

a la noció de *matèria civil* per tal de determinar l'abast competencial de la Generalitat de Catalunya. Així, coincidim amb Immaculada Barral quan afirma que «la competència en *legislación civil*, ya se mida desde la óptica del Estado, ya desde la de la Comunidad autónoma, se basa en la calidad de civil de la materia que debe regularse y este criterio permite decidir claramente a qué se refiere el límite esencial del artículo 149.1.8 final».¹²

En el cas de la regulació de l'arbitratge, cal situar-se en la qüestió de la reserva competencial de l'Estat per a legislar sobre bases de les obligacions contractuals. Justament en aquest punt, la terminologia emprada pel constituent és la més indeterminada de totes les contingudes en el precepte. Coincidim amb Ferran Badosa¹³ quan afirma que no es pot identificar el concepte de *bases de les obligacions contractuals* amb la legislació en matèria de contractes, perquè això representaria deixar buida de contingut una part molt important del desenvolupament del dret civil. La situació que es pot produir en relació amb la regulació de l'arbitratge pot ser similar a la que ja es produeix en altres sectors de la normativa civil. Així, per exemple, en matèria d'incapacitació i institucions tutelars, la competència legislativa per a establir les causes i el procediment d'incapacitació és una matèria reservada a l'Estat i continguda en el Codi civil (CC) i en la LEC, i, en canvi, la potestat legislativa per a articular els diferents sistemes de guarda i representació de les persones incapacitades correspon, en el nostre cas, al Parlament de Catalunya, com palesa el fet que aquesta regulació es contingui en el Codi de família.¹⁴ Així doncs, no veiem cap

12. Immaculada BARRAL VINALS, «Los indeterminados límites del derecho autonómico civil», a Antonio CABANILLAS SÁNCHEZ et al. (org.), *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Luis Díez-Picazo*, p. 241.

13. Ferran BADOSA COLL, *Compendi de dret civil català*, p. 60, quan es refereix a la manera en què s'atribueix la competència en matèria civil a les comunitats autònomes que ja tenien drets civils en el moment de l'entrada en vigor de la CE, constata que es fa mitjançant «una frase adversativa que excepciona la competència estatal [...], el què obliga a una tercera fase de cloenda en favor de l'Estat (“En todo caso [...]”) que enumera les matèries civils que li són reservades. Entre elles, “bases de las obligaciones contractuales” que continua essent (com en els art. 15.1r i 19 CRE) una reserva de llei futura i no conceptes a escatir i definir pels Tribunals i que molt menys pot interpretar-se extensivament als contractes i a les obligacions extracontractuals (com fan les SSTC 22-VII-1993, FJ 5, i 22-I-1998, FJ 6)».

14. Entenem que es produiria una situació similar a l'analitzada per Lluís CABALLOL ANGELATS a «La lectura del Codi de família a l'atorgament del consentiment matrimonial en forma civil a Catalunya», *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (2003), p. 184, on es refereix a la possible lectura dels articles 1 i 3.1 CF en l'acte de celebració del matrimoni. L'autor considera que aquesta iniciativa no infringeix la distribució de competències que en matèria de legislació civil estableix l'article 149.1.8 CE, perquè «no afecta a les “relaciones jurídico-civiles relativas a las formas del matrimonio”, si no a les formes de l'acte de la seva celebració».

inconvenient en el fet que l'Estat reguli l'arbitratge en tot allò que forma part de l'àmbit processal i que conforma la funció garantista de l'arbitratge, tal com hem apuntat abans; en canvi, la regulació del conveni arbitral i el seu contingut són una matèria que té un indubtable caràcter civil i que pot ser legislativament desenvolupada pel Parlament de Catalunya en ús de la competència que li atorga l'article 149.1.8 CE.

2. EL CONVENI ARBITRAL: LA SEVA DELIMITACIÓ

La màxima expressió de la voluntarietat que caracteritza l'arbitratge és la mateixa celebració del conveni arbitral i el contingut amb el qual volen dotar aquestes parts.¹⁵ En aquest context, cal fer una referència especial a la delimitació del conveni arbitral mateix, tant per la presència de límits extrínsecs provinents del mateix ordenament jurídic, com de límits intrínsecs imposats per les mateixes parts negocials.

2.1. LÍMITS EXTRÍNSECS

Els límits extrínsecs són veritables límits a l'autonomia de la voluntat. Es caracteritzen per provenir de normes imperatives o per fer referència a qüestions d'ordre públic. En aquest sentit, són límits extrínsecs els relatius a l'arbitrabilitat de les controvèrsies i a l'exercici de les funcions arbitrals en relació amb el procediment que s'ha de seguir.

2.1.1. *L'arbitrabilitat de les controvèrsies*

La necessitat d'establir límits a l'objecte de l'arbitratge prové de la pròpia naturalesa heterònoma de l'arbitratge com a sistema alternatiu per a la resolució de conflictes basat en la voluntarietat, però que en cap cas compleix la funció jurisdiccional que competeix als tribunals. Des d'aquest punt de vista, és evident que només allò que pugui ser gestionat per l'autonomia de la voluntat pot ser objecte d'arbitratge.¹⁶

15. Com indica Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Comentario al artículo 9», a Vicente GUILARTE GUTIÉRREZ (dir.), *Comentarios prácticos a la Ley de arbitraje*, «[e] arbitraje es la institución, el convenio es el acuerdo entre las personas de someter sus conflictos a arbitraje».

16. En aquest sentit s'expressa la SAP de Barcelona de 18 de març de 1991 (ponent: Ferrándiz Gabriel), concretament en el FJ 6è, quan afirma: «Los arts. de la Ley 36/1988 de 5 de diciembre, 1º

L'article 2.1 LA ha modificat el plantejament que l'article 2 de la Llei 36/1988 feia sobre l'arbitrabilitat de les controvèrsies. En aquest sentit, la nova redacció identifica les qüestions arbitrables amb aquelles que són de lliure disposició per a les parts; defuig expressament, doncs, fer un llistat de matèries excloses de l'arbitrabilitat. Com hem tingut ocasió d'assenyalar recentment,¹⁷ el legislador ha volgut adoptar aquí la línia de la Llei model de la Comissió de les Nacions Unides per al Dret Comercial Internacional i la Comissió de les Nacions Unides sobre Lleis de Comerç Internacional (CNUDMI/UNCITRAL) sobre l'arbitratge comercial internacional.

Aquesta opció del legislador ha estat el centre de nombroses crítiques produïdes ja durant la tramitació parlamentària de la Llei.¹⁸ Tanmateix, no es pot considerar que el panorama hagi variat substancialment en relació amb el plantejament de la Llei 36/1988. En efecte, la concreció dels supòsits continguts en

—que admite el arbitraje sólo sobre las materias de libre disposición conforme a Derecho, de las personas que someten a la decisión arbitral las cuestiones litigiosas— y 2º —que extiende la prohibición correlativa a materias inseparablemente unidas a otras indisponibles— convierten a los términos sinónimos poder de disposición y libre disposición en esenciales para la identificación de las materias válidamente arbitrables, que no pueden consistir en otras —al ser el convenio arbitral un negocio jurídico— que aquéllas sobre las que las partes están facultadas para ejercer su autonomía de voluntad con la válida creación, extinción, modificación o configuración de relaciones jurídicas, esto es, la potestad normativa creadora que, a través del negocio jurídico, expresión de ese poder o libertad y fuente de disposiciones, reglamentaciones o normas privadas, el Ordenamiento reconoce y ampara, en tanto se ejercite sobre el ámbito que previamente le señala y que es el representado por los propios intereses de las partes negociales o, en términos negativos, en tanto no recaiga sobre materia sustraída a la autorregulación de los particulares, ya de todos —indisponibilidad absoluta—, ya de aquellos que dictan *lex privata* sobre asuntos que sólo pueden ser reglamentados con los negocios celebrados por otros —indisponibilidad relativa—.»

17. M. Dolores GRAMUNT FOMBUENA, «Disponibilitat i arbitrabilitat de les controvèrsies (Reflexions al voltant de l'art. 2.1 de la Llei 60/2003, de 26 de desembre, d'arbitratge)», *Llibre homenatge al professor Lluís Puig Ferriol*, en premsa.

18. Durant la tramitació parlamentària de la LA, tots els partits polítics, excepte el Partit Popular, van assenyalar la conveniència d'elaborar una relació de matèries excloses de l'arbitratge. De l'anàlisi de les esmenes presentades pels diferents partits —totes rebutjades— es constata que el llistat era coincident amb les matèries ja considerades per l'article 2.1 de la Llei 36/1988. Un dels autors crítics amb la redacció oberta d'aquest precepte és Jorge NIEVA FENOLL, «Modo de plantear y resolver las excepciones y atisbo de jurisdicción sobrevenida por silencio del demandado», *Anuario de Justicia Alternativa*, núm. 5 (2004), p. 79, que fa una proposta de matèries civils i mercantils que considera inarbitrables (nota 31) partint d'un doble criteri: la necessitat de protegir les parts o els subjectes febles (menors, incapaces) i l'especial interès estatal en el fet que els tribunals siguin els únics que puguin pronunciar-se sobre una determinada matèria per raons polítiques, d'economia nacional o de seguretat pública.

l'article 2.1 d'aquesta llei no va ser suficient per a evitar el debat relatiu a la determinació de les matèries arbitrables. Així, tant la doctrina¹⁹ com la jurisprudència²⁰ s'havien ocupat de perfilar matèries que havien de considerar-se indisponibles per les parts, al marge de les que relacionava el precepte esmentat, així com de l'oportunitat de considerar certes matèries disponibles pels particulars.²¹

19. Sovint es relacionava la lliure disposició amb el contingut de l'article 6.2 CC i el d'altres preceptes que fan esment exprés de matèries sobre les quals els particulars no tenen la lliure disposició (art. 1814 CC, p. ex.). En aquest sentit es manifestava Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, «Comentario al artículo 1», a Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO (coord.), *Comentarios a la Ley de arbitraje*, p. 20. Un bon resum dels criteris més recorrents, el podem trobar a Silvia GASPÀR LERA, *El ámbito de aplicación del arbitraje*, p. 87 i seg. Vegeu també Alicia BERNARDO SAN JOSÉ, *Arbitraje y jurisdicción: Incompatibilidad y vías de exclusión*, p. 35 i seg. Sobre aquesta qüestió podem indicar que un dels criteris per a determinar l'arbitrabilitat de la controvèrsia és identificar aquest concepte amb el de la possibilitat de transigir. Aquesta és l'opció triada per la convenció europea que adopta la Llei uniforme en matèria d'arbitratge (21 de febrer de 1966) —la qual Espanya ni ha signat ni ha ratificat— partint de la base que considera que el model de la transacció és més concret i precís que el de la lliure disposició dels drets pels particulars.

20. Sense pretensió de fer ara un seguiment exhaustiu de la jurisprudència, els tribunals han considerat indisponibles les matèries següents: la tutela sumària de la possessió (interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid d'11 d'abril de 2000 [ponent: Navarro Castillo]; SAP de les Illes Balears de 16 de juny de 1998 [ponent: Blanes Valdés]), alguns aspectes relatius a la impugnació d'acords socials, concretament els que afectin els perfils estructurals de la societat (STS de 18 d'abril de 1998 [ponent: O'Callaghan Muñoz]; SAP de Barcelona de 17 de febrer de 1999 [ponent: Gimeno-Bayón Cobos]), les qüestions derivades de situacions de crisi matrimonial quan afectin els menors d'edat o el contingut de l'article 91 CC (interlocutòria de l'Audiència Provincial de Biscaia de 9 de febrer de 1994; SAP de Barcelona de 22 d'octubre de 1998 [ponent: Jiménez de Parga Gastón]).

21. Entre d'altres i respecte a aquesta qüestió, podem destacar els pronunciaments judicials següents: SAP de Navarra de 24 de juny de 2002 [ponent: Zubiri Oteiza]; SAP de Lugo de 27 de juny de 2002 [ponent: Díaz Pérez]; SAP d'Almeria de 19 de febrer de 2004 [ponent: Ruiz-Rico Ruiz-Morón]; SAP de Burgos de 5 de març de 2004 [ponent: García Espina], sobre l'accés dels usuaris a la xarxa de telefonia fixa i la qual va considerar que el fet que les competències de control i execució de les facultats de l'Administració relatives a l'obligació de servei públic s'atribueixin a un òrgan administratiu concret, no impedeix que les controvèrsies entre una companyia de telefonia i els usuaris del servei es puguin sotmetre a un arbitratge de consum; SAP de Sevilla de 29 de març de 2001 [ponent: Blanco Leira], sobre la liquidació de les societats de *gananciales*; SAP de Còrdova de 14 de juliol de 2000 [ponent: Baena Ruiz], sobre l'incompliment de la normativa urbanística en matèria d'edificació; SAP de Cantàbria de 31 de maig de 2000 [ponent: Hoz de la Escalera], sobre la moderació de la pena convencional; STS de 18 d'abril de 1998 [ponent: O'Callaghan Muñoz]; SAP de Biscaia de 25 de gener de 2001 [ponent: Olaso Azpiroz], sobre la nul·litat de la junta d'accionistes i la impugnació d'acords socials; SAP de Lleó de 14 de juny de 1993 [ponent: Álvarez Fernández], sobre qüestions relatives a la propietat horitzontal; SAP de Múrcia de 23 i 24 de març, i 20 i 21 de maig de 2004, relatives a l'abast de la prejudicialitat penal només quan afecta directament les parts en litigi.

El problema de l'arbitrabilitat de la controvèrsia s'ha de completar amb l'estudi de la possibilitat de decidir sobre matèries connexes amb l'objecte principal afectades d'indisponibilitat pels particulars. Cal recordar que en aquesta matèria el Tribunal Suprem ha adoptat el criteri de l'element preponderant, en virtut del qual l'arbitratge serà possible si una matèria està inseparablement unida a una altra de caràcter no dispositiu i l'element preponderant és dispositiu, mentre que l'arbitratge no s'admetrà si la qüestió principal és indisponible.²² A diferència del legislador de la Llei 36/1988, el del 2003 guarda silenci respecte a aquesta qüestió.²³ En opinió de José Chillón i José F. Merino, això significa que la voluntat del legislador ha estat que, en relació amb aquestes matèries, regeixi el principi de la separabilitat o, fins i tot, el de l'absorció en favor de l'arbitrabilitat.²⁴

Un altre aspecte que s'ha de prendre en consideració és que no s'ha de confondre l'aplicació necessària d'una norma, atès el seu caràcter imperatiu, amb la indisponibilitat de la controvèrsia. El caràcter imperatiu d'una norma significarà, en aquest cas, un límit a la decisió amb equitat dels àrbitres, però no l'exclusió de la matèria controvertida de l'arbitratge.²⁵

En qualsevol cas, cal recordar que els àrbitres, en exercici de les facultats que els atorga l'article 22.1 LA per a decidir sobre la seva competència (*kompe-*

22. Així ho recull Lluís CABALLOL ANGELATS, *El tratamiento procesal de la excepción de arbitraje*, p. 133. En aquest sentit, vegeu la recent SAP de Navarra de 6 de maig de 2004 [ponent: González González].

23. La referència que la Llei 36/1988 feia a les matèries connexes ho era en sentit negatiu, és a dir, l'arbitratge no podia incidir en les matèries connexes a les considerades inarbitrables (Ana María CHOCRÓN GIRÁLDEZ, *Los principios procesales en el arbitraje*, p. 87).

24. José CHILLÓN MEDINA i José F. MERINO MERCHÁN, «Valoración crítica de la nueva Ley de arbitraje», *La Ley*, núm. 5945 (2 de febrer de 2004), p. 3. D'altra banda, Lluís Puig Ferriol («Comentario al artículo 2», a Rodrigo BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO (coord.), *Comentarios a la Ley de arbitraje*, p. 41) distingeix dos tipus d'inseparabilitat: la de caràcter objectiu (no es pot sotmetre a arbitratge cap de les qüestions unides per un nexe d'inseparabilitat derivat de la pròpia naturalesa de les coses) i la de caràcter subjectiu (derivada de la voluntat de les persones interessades, en el sentit que no es pot sotmetre a arbitratge una qüestió inseparablement unida a una altra que les parts hagin exclòs de l'arbitratge).

25. En aquest sentit es pronuncia la interlocutòria de l'Audiència Provincial de Madrid (ponent: Salcedo Gener), FJ 4t: «[...] existen otras materias sobre las que las partes tienen poder de disposición, pero con respeto a una serie de normas imperativas. En este caso pueden someterse a arbitraje dichas materias, pero deberán respetarse en el laudo las normas imperativas que resulten aplicables. Si el laudo dictado con respecto a estas otras materias contraviene esas normas imperativas será contrario al orden público y podrá anularse por los Tribunales de Justicia ordinarios [...]» En un sentit similar, vegeu José Ángel MARÍN GÁMEZ, «Aproximación a la problemática jurídico-constitucional del arbitraje», *Derecho Privado y Constitución*, núm. 16 (2002), p. 237.

tenz-kompetenz), s'han de pronunciar *prima facie* sobre l'arbitrabilitat de la controvèrsia.²⁶ En última instància, si el laude s'ha pronunciat sobre una matèria no arbitrable, podrà ser impugnat per la via de l'article 41.1e LA.

2.1.2. *L'exercici de les funcions arbitrals*

El procediment arbitral s'ha de desenvolupar d'acord amb el que les parts hagin previst respecte a aquest en el conveni arbitral (art. 25.1 LA). Des d'aquest punt de vista, doncs, la substanciació de les actuacions arbitrals es regeix pel principi de l'autonomia de la voluntat. Ara bé, també en aquest cas l'ordenament imposa unes limitacions que no poden obviar els àrbitres en la seva forma de procedir. Així, l'article 24.1 LA considera els principis d'igualtat, audiència i contradicció, que han de presidir l'actuació arbitral: «Les parts s'han de tractar amb igualtat i donar-se a cadascuna d'elles suficient oportunitat de fer valer els seus drets.»

El control del respecte a aquests principis només es pot fer *a posteriori* a través de la impugnació del laude (art. 41.1b LA) i, en qualsevol cas, si és contrari a l'ordre públic (art. 41.1f LA). Aquesta acció és irrenunciable (art. 6 LA *a contrario sensu*).²⁷

2.2. LÍMITS INTRÍNSECOS

Amb aquesta expressió volem fer referència a les limitacions imposades voluntàriament per les parts. Provenen, per tant, de la pròpia autonomia de la voluntat i en realitat s'identifiquen o es confonen amb el mateix contingut del conveni.

Amb l'exercici de la llibertat contractual les parts delimiten, en primer lloc, la controvèrsia objecte del conveni. Les parts són lliures de subjectar-se a l'arbitratge

26. Segons assenyala Jorge NIEVA FENOLL a «Modo de plantear y resolver las excepciones», p. 79 i seg., el fet que siguin els àrbitres els qui avaluïn la seva pròpia competència pot comportar la possibilitat d'un excés de jurisdicció quan el demandat no formuli l'excepció corresponent i l'àrbitre no es pronuncii sobre el tema.

27. Vegeu la SAP de Navarra de 24 de maig de 2004 (ponent: García Pérez), que en el seu FJ 4t considera que es va produir indefensió al demandat, perquè no va poder assistir a l'audiència prèvia i havia manifestat i provat la seva impossibilitat per a presentar-se el dia fixat, i aquest tràmit no es podia suplir per un escrit d'al·legacions. Es tractava, a més a més, d'un arbitratge que s'havia de resoldre amb equitat, i el tribunal va considerar que «[...] el principio de audiencia y contradicción ha de ser interpretado por el árbitro en un sentido amplísimo y facilitando al máximo el cumplimiento de este principio dado que nos encontramos en un procedimiento de equidad».

amb motiu de qualsevol controvèrsia sorgida de les seves relacions contractuals o de constringer l'actuació arbitral només a alguna o algunes relacions contractuals.

Juntament amb la fixació de l'objecte, la resta del contingut del conveni pot ser també establerta per les parts negocials. El marge que la Llei deixa a l'autonomia de la voluntat és tan gran que les parts poden pràcticament dissenyar tot el desenvolupament de l'activitat arbitral. Així, es poden pactar el nombre, la identificació i la qualificació dels àrbitres, els terminis i les fases del procediment, l'arbitratge amb equitat (el criteri legal subsidiari és el de l'arbitratge en dret, art. 34.1 LA), la llengua emprada, etc.²⁸

La voluntat de les parts continguda en el conveni pot ser també objecte de control judicial *a posteriori* a través de l'expedient d'anul·lació del laude *ex* article 41 LA, atès que la decisió de renunciar a la via judicial s'ha pres i es manté sempre que es compleixin les directrius i es respectin les limitacions imposades per les parts. Les causes d'anul·lació del laude referides directament a la manca de conformitat de l'actuació arbitral amb les previsions del conveni, són les relatives a la inexistència o la invalidesa del conveni arbitral (art. 41.1a LA), la incongruència per excés de jurisdicció (art. 41.1c LA) i el no-ajustament de la designació dels àrbitres o el procediment a les previsions de les parts (art. 41.1d LA). En aquest cas, però, les facultats d'impugnació són renunciabls, de manera que si la part afectada ha tingut ocasió de posar en relleu la vulneració d'algun requisit del conveni arbitral o d'alguna norma dispositiva durant la tramitació del procediment arbitral i no ho ha denunciat a temps, s'entén que renuncia a la impugnació (art. 6 LA).

3. LA FORMALITZACIÓ DEL CONVENI ARBITRAL

L'article 9 LA es refereix a la formalització del conveni arbitral. El precepte segueix absolutament les línies marcades per l'article 7 de la Llei model de la CNUDMI/UNCITRAL sobre l'arbitratge comercial internacional.²⁹ De la lectura del precepte es desprèn que es tracta d'un negoci jurídic formal (en el sentit que ha de constar per escrit i ha de ser signat per les parts, segons el que exigeix l'art. 9.3 LA) que té per objecte la resolució de controvèrsies sorgides d'una relació jurídica concreta, contractual o no (art. 9.1 LA).

28. Així ho recull, fent un seguiment per l'articulat de la LA, Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Comentario al artículo 1».

29. L'article 7 de la Llei model no acull els acords verbals d'arbitratge perquè en aquest aspecte segueix la Convenció de Nova York de 1958.

Ja hem parlat de l'ampli marge que els particulars tenen per a determinar el contingut del conveni. Ara ens interessa destacar les diferents vies que l'article 9 LA considera per a entendre formalitzat el conveni arbitral.

3.1. ACORD EXPRES. REFERÈNCIA ESPECIAL AL CONVENI CELEBRAT ELECTRÒNICAMENT

L'acord exprés es considera en l'article 9.3 LA, i hem d'entendre que forma part d'aquesta modalitat la considerada en l'apartat 4 del mateix article 9 LA, és a dir, la incorporació del conveni per remissió expressa de les parts al document on consta, per qualsevol de les formes que preveu l'article 9.3 LA.³⁰ L'acord es pot concloure entre presents o entre absents. En el primer cas, identifiquem el conveni amb la idea de document signat per les parts al qual fa referència la primera part del paràgraf, on consta l'intercanvi de consentiments que té per objecte la resolució de controvèrsies actuals o futures. La resta de l'apartat 3 recull diferents modalitats de perfecció del conveni entre absents. La qüestió és donar cobertura a l'exigència de forma escrita, que, com es desprèn de les expressions emprades («[...] que deixin constància de l'acord»), es demana a l'efecte probatori.³¹ En aquest sentit, el legislador admet l'intercanvi de cartes, telegrams, tèlexs, faxes o altres mitjans de telecomunicació que deixin constància de l'acord, la qual cosa s'entén acompanyada quan el conveni consti i sigui accessible per a la seva consulta ulterior en suport electrònic, òptic o d'un altre tipus. Realment, aquest segon paràgraf de l'article 9.3 LA constitueix la novetat de la Llei en consideració a la necessitat d'adaptar l'arbitratge a l'ús creixent de les noves tecnologies. Representa admetre la possibilitat que el conveni arbitral sigui formalitzat per via electrònica.³²

30. Respecte del conveni per referència, coincidim amb Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Comentario al artículo 9», que no es tracta d'una modalitat del contracte d'adhesió, sinó de l'acord que no consta en el document contractual principal però sí en qualsevol altre acord que ja està documentat i que manté amb l'anterior una relació que ha motivat la controvèrsia.

31. En el mateix sentit, vegeu Ramon MULLERAT, «Spain joins the Model Law», *Arbitration International*, vol. 20, núm. 2, p. 141; Fernando MANTILLA-SERRANO, «The New Spanish Arbitration Act», *Journal of International Arbitration*, vol. 21, núm. 4, p. 372, i Juan BURGOS LADRÓN DE GUEVARA, «Aproximación a la nueva Ley 60/2003, de 23 de diciembre, de Arbitraje», *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XVI, núm. 1 (2004), p. 8.

32. I, certament, això amb independència que la controvèrsia arbitrable sigui o no conseqüència de relacions jurídiques sorgides també electrònicament. És cert que fàcilment hi haurà coincidències entre la controvèrsia nascuda de relacions jurídiques electròniques i l'arbitratge electrònic, però no és necessari. Aquesta idea és la que inspira l'article 32.2 de la Llei de serveis de la

L'ús de les noves tecnologies resulta convenient sobretot en l'àmbit de les relacions internacionals, cada cop més freqüents i nombroses arran del procés de globalització de l'economia. La conjunció dels elements comerç electrònic-globalització ha fet sorgir una nova categoria de mitjans alternatius per a la resolució de conflictes: les anomenades ODR (*Online Disputation Resolution*, resolució de conflictes en línia). Les ODR no es diferencien de les ADR (*Alternative Disputation Resolution*, resolució alternativa de conflictes) pel seu contingut i la seva finalitat, sinó pel que fa a la manera en què es desenvolupen. Això és conseqüència de l'entorn en què tenen lloc i la complexitat que aquest fet representa des del punt de vista jurídic. No ens ocuparem ara dels problemes jurídics que comporta la celebració de tot un procediment arbitral en línia, perquè això depassaria l'objecte d'aquest treball, sinó que ens limitarem a reflexionar al voltant de la perfecció del conveni arbitral.

En primer lloc, convé destacar que el que realment interessa és determinar que la validesa del conveni formalitzat electrònicament no admet dubte. En efecte, a més del reconeixement que en fa l'article 9.3 LA, la Llei de serveis de la societat de la informació i el comerç electrònic (LSSICE) proclama la plena eficàcia dels contractes celebrats electrònicament sempre que compleixin els requisits de validesa exigits per l'ordenament (art. 23.1 LSSICE). Quant a la necessitat de la forma escrita, hem vist que l'article 9.3 LA la identifica amb la idea de suport electrònic, òptic o qualsevol altre d'anàleg, la qual cosa concorda plenament amb l'article 23.3 LSSICE, que disposa que, sempre que la llei exigeixi que el contracte consti per escrit, s'entendrà satisfet el requisit si el contracte es conté en un suport electrònic. D'altra banda, el problema del suport documental queda definitivament resolt si el document va signat electrònicament, en virtut del que disposa l'article 3.6 de la Llei de signatura electrònica (Llei 59/2003, de 19 de desembre).

El problema es pot presentar a l'hora de determinar el moment de la perfecció del conveni. Cal recordar que la disposició addicional quarta de la LSSICE va modificar la redacció de l'article 1262 CC per tal d'adequar-lo a les noves formes de comunicació telemàtica. El precepte considera les dues modalitats principals de la comunicació en línia: l'intercanvi de correus electrònics i la prestació del consentiment mitjançant doble clic, és a dir, el que es presta a través de dispositius automàtics. En el primer cas, el Codi civil adopta la teoria del coneixement matisada per la de la recepció, mentre que en el segon s'inclina per la idea de recepció

societat de la informació i el comerç electrònic (LSSICE), que afirma que, en els procediments previstos per la mateixa llei per a la resolució extrajudicial dels conflictes que sorgeixin en el desenvolupament del comerç electrònic, es podran utilitzar mitjans electrònics.

de l'acceptació. En qualsevol cas, l'oferent pot veure's obligat a enviar un acusatament de recepció de l'acceptació, d'acord amb el que preveu l'article 28 LSSICE.³³

Una altra qüestió important per a determinar la validesa del conveni és el de la seva autenticació, tant pel que fa a la identificació de les parts com pel que fa a la integritat del mateix document electrònic.³⁴ L'eina que garanteix ambdós extrems és la signatura electrònica, atès que l'article 3 de la Llei de signatura electrònica li reconeix aquestes aptituds.³⁵

3.2. LA VALIDESA DEL CONVENI CONTINGUT EN UN CONTRACTE D'ADHESIÓ

El fenomen de la contractació en massa va generar la necessitat jurídica de dispensar una protecció especial a la part contractualment considerada més feble. Una de les principals particularitats d'aquest tipus de contractació és la proliferació dels contractes d'adhesió, caracteritzats per la inclusió de condicions generals

33. Sobre el tema de la perfecció del contracte celebrat electrònicament, vegeu Gemma RUBIO GIMENO, «Validez y perfección del contrato electrónico», a Immaculada BARRAL VIÑALS (coord.), *La regulación del comercio electrónico*, p. 49 i seg.

34. El tema de la seguretat de les transmissions pot ser un fre a l'admissibilitat del conveni electrònic a escala internacional, en funció de la valoració que els diferents estats facin de la validesa de les transmissions electròniques de dades. Per aquest motiu, la labor dels organismes internacionals respecte a aquesta qüestió és molt important. Sobre això, vegeu Hong-lin YU i Motassem NASIR, «Can online arbitration exist within the traditional arbitration framework?», *Journal of International Arbitration*, vol. 20, núm. 5, p. 460-461. Sobre el tema de la signatura electrònica com a instrument per a la seguretat de les transaccions, vegeu Immaculada BARRAL VIÑALS, «La seguridad en Internet: la firma electrónica», a Immaculada BARRAL VIÑALS (coord.), *La regulación del comercio electrónico*, p. 83 i seg.

35. L'article 3 de la Llei 59/2003 disposa: «1. La firma electrónica es el conjunto de datos en forma electrónica, consignados junto a otros o asociados con ellos, que pueden ser utilizados como medio de identificación del firmante.

»2. La firma electrónica avanzada es la firma electrónica que permite identificar al firmante y detectar cualquier cambio ulterior de los datos firmados, que está vinculada al firmante de manera única y a los datos a que se refiere y que ha sido creada por medios que el firmante puede mantener bajo su exclusivo control.

»3. Se considera firma electrónica reconocida la firma electrónica avanzada basada en un certificado reconocido y generada mediante un dispositivo seguro de creación de firma.

»4. La firma electrónica reconocida tendrá respecto de los datos consignados en forma electrónica el mismo valor que la firma manuscrita en relación con los consignados en papel.

»5. Se considera documento electrónico el redactado en soporte electrónico que incorpore electrónicamente.

»6. El documento electrónico será soporte de: a) Documentos públicos, por estar firmados electrónicamente por funcionarios que tengan legalmente atribuida la facultad de dar fe pública, judicial, notarial o administrativa, siempre que actúen en el ámbito de sus competencias con los requisitos exigidos por la ley en cada caso. b) Documentos expedidos y firmados electrónicamente

elaborades per l'ofertant, les quals són acceptades per l'adherent. Aquesta fórmula té una clara incidència en la llibertat contractual, atès que, si bé es conserva l'autonomia quant a la voluntat de contractar, aquesta llibertat és pràcticament nul·la pel que fa a la configuració del contingut (llevat d'excepcions en les quals es pugui negociar com a particularitat d'un contracte l'exclusió d'alguna condició general o la seva substitució per un altre redactat). Aquest esquema és difícil de conjugar amb la necessitat que la decisió de recórrer a l'arbitratge com a mitjà per a la resolució de conflictes sigui sempre voluntària. Per aquest motiu, l'article 9.2 LA estableix que la validesa del conveni contingut en un contracte d'adhesió i la seva interpretació es regeixen per les normes aplicables als mateixos. En conseqüència, caldrà tenir en compte el que disposa la Llei 7/1998, de 13 d'abril, sobre condicions generals de la contractació, per a determinar si la clàusula compromissòria és vàlida o no i, en cas de ser-ho, si s'ha incorporat adequadament al contracte.

Tanmateix, no podem oblidar que una bona part dels contractes d'adhesió formen part de la contractació amb consumidors, i en aquest cas s'haurà de tenir present el núm. 26 de l'article 10 bis de la Llei general per a la defensa dels consumidors i usuaris (LGDCU), que declara abusiva la clàusula que imposi al consumidor un arbitratge diferent del de consum o institucional creat legalment per a un sector o supòsit específic.³⁶ I fins i tot en el supòsit que s'hagi inclòs aquesta clàusula, la particular finalitat de l'arbitratge de consum posa límits a la seva eficàcia, atès que, tal com està configurat el sistema arbitral de consum, el procediment no pot començar si no és a instàncies del consumidor. En aquest sentit, la SAP de Barcelona de 6 de febrer de 2004 (ponent: Pérez de Lazárraga Villanueva) ha considerat que, si bé en aquests casos existeix un conveni arbitral perfeccionat pel fet de concórrer una oferta i una acceptació vàlides en el contracte d'adhesió, la finalitat protectora dels consumidors i usuaris que pretén l'arbitratge de consum fa que la formalització del conveni demani la realització d'una sèrie d'actuacions posteriors que es deixen a la iniciativa dels consumidors i usuaris (art. 5 Decret 636/1993), però no a la de l'empresari, atès que tant l'article 31.1 LGDCU com l'article 2 del Decret 636/1993, de 3 de maig, pel qual es regula el sistema arbitral de consum, fan referència al sistema com a via per a atendre i resoldre les queixes o reclamacions dels consumidors

por funcionarios o empleados públicos en el ejercicio de sus funciones públicas, conforme a su legislación específica. c) Documentos privados.»

36. Els tribunals han tingut l'oportunitat de pronunciar-se respecte a aquesta qüestió unes quantes vegades: SAP de Madrid de 22 d'octubre de 2003 (FJ 4t) (ponent: Moya Hurtado), SAP de Barcelona de 17 d'octubre de 2003 (FJ 5è) (ponent: Vidal Martínez), SAP de Madrid d'1 de juliol de 2003 (FJ 4t) (ponent: Moya Hurtado), SAP de Madrid de 8 d'octubre de 2002 (FJ 2n i 3r) (ponent: Navarro Castillo) i SAP de Madrid de 15 de juliol de 2002 (FJ 2n i 3r) (ponent: Mangas González).

i usuaris.³⁷ En definitiva, ens trobem davant d'un conveni arbitral vàlid però subjecte al compliment d'un requisit legal d'eficàcia que es concreta en la necessitat que el consumidor presenti la sol·licitud d'arbitratge.³⁸

Quan el contracte contingui condicions generals però no sigui un contracte de consum, la validesa de la clàusula de submissió a un arbitratge s'haurà d'analitzar d'acord amb els paràmetres ordinaris de validesa de les clàusules contractuals, sense que es pugui determinar *a priori* el seu caràcter abusiu.³⁹

3.3. ELS ACTES PROPIS DE LES PARTS

La darrera de les fórmules previstes per l'article 9 LA —i provinent novament de l'article 7 de la Llei model de la CNUDMI/UNCITRAL— per a la formalització del conveni arbitral és la considerada en el número 5, que preveu l'existència de conveni si en un intercanvi d'escrits de demanda i contestació una

37. Una altra interpretació possible seria considerar que, si bé és cert que, a més de les consideracions efectuades, l'article 5 del Decret 636/1993 preveu la iniciativa del consumidor per a la formalització del conveni, no podem oblidar que en el moment de l'elaboració d'aquesta norma encara no s'havia produït la modificació de la LGDCU per mitjà del mandat de la Llei 7/1998, de condicions generals de la contractació. Des del moment en què es considera clàusula no abusiva la submissió expressa a l'arbitratge de consum, es pot considerar que el conveni queda perfeccionat pel fet de l'acceptació del conjunt de clàusules i que, en conseqüència, l'empresa pot reclamar el compliment del conveni. De fet, aquesta opció és possible en matèria d'arbitratge de transport, atès que la redacció de l'article 38.1 de la Llei 16/1987, de 31 de juliol, d'ordenació dels transports terrestres, és prou àmplia per a permetre-ho. Aquest precepte disposa que «[l]as Juntas Arbitrales decidirán, con los efectos previstos en la legislación general de arbitraje, las controversias surgidas en relación con el cumplimiento de los contratos de transporte terrestre y de las actividades auxiliares y complementarias del transporte por carretera que, de conformidad con lo previsto en el punto siguiente, sean sometidas a su conocimiento». No exigeix, per tant, que la iniciativa de la reclamació parteixi de l'usuari del servei, de manera que és possible que la reclamació sigui presentada per l'empresa transportista.

38. Sembla que s'orienta també en aquesta direcció la SAP de Cantàbria de 4 de juny de 2002 (ponent: Penín Alegre), que, si bé considera la possibilitat que la formalització del conveni arbitral de consum s'efectuï mitjançant la incorporació d'una clàusula general al contracte a la qual s'adhereixi el consumidor, també recorda que, en tot cas, el sistema arbitral de consum es regula de manera unidireccional «en cuanto siempre será la reclamación de aquél —el consumidor— la que lo ponga en marcha».

39. Vegeu la SAP de Madrid de 13 de juny de 2004 (ponent: Legido López), relativa a un conflicte de caràcter estrictament empresarial i que tenia el seu origen en un contracte d'adhesió. En el seu FJ 3r, la sentència nega la qualitat de consumidora de l'empresa reclamada i afirma que, malgrat que el conveni arbitral es desprèn de les condicions generals del contracte, no es pot aplicar aquí l'article 10 bis LGDCU, perquè entén que «el convenio arbitral [...] no se opone a derecho ni es nulo»; en el mateix sentit, vegeu la SAP de Madrid de 16 de febrer de 2004 (FJ 2n) (ponent: Gavilán López) i la SAP de Girona de 29 de maig de 2002 (FJ 5è) (ponent: Lacaba Sánchez).

de les parts afirma l'existència de conveni i l'altra no la nega. Podem afirmar la necessitat que concorrin tres requisits per tal de considerar que hi ha voluntat de submissió a l'arbitratge: intercanvi d'escrits de demanda i contestació, la qual cosa porta implícit el segon dels requisits, representat per la necessitat que el demandat hagi contestat sobre el fons de la controvèrsia, i, finalment, que aquest no s'hagi oposat a l'afirmació de l'existència del conveni.

En realitat, el precepte és una aplicació de la doctrina dels actes propis ja considerada en altres àmbits de l'ordenament jurídic.⁴⁰ Com indica Carlos J. Maluquer de Motes, «[n]ingú no pot fer valdre un dret o una facultat que contradigui la conducta pròpia observada amb anterioritat si aquesta tenia una significació inequívoca de la qual deriven conseqüències jurídiques incompatibles amb la pretensió actual», de manera que «anar contra el fet propi significa anar contra la pròpia voluntat».⁴¹ Si traslladem aquesta afirmació a l'àmbit de la perfecció del conveni arbitral, resulta que l'actuació descrita per l'article 9.5 LA és determinant d'una voluntat implícita d'acceptació de l'arbitratge i, a la vegada, d'una renúncia a la possibilitat de plantejar la controvèrsia davant la jurisdicció ordinària. Tal com expressa l'exposició de motius de la Llei d'arbitratge, en aquest cas la voluntat de les parts sobre l'existència del conveni arbitral se superposa als seus requisits de forma. En aquest cas, la conseqüència jurídica de l'acte propi és el naixement d'una voluntat negocial: el consentiment de l'arbitratge.

Aquest esquema és absolutament identificable amb el concepte d'*actes propis* que, com a principi general de l'ordenament català, considera l'article 111-8 CCC: «Ningú no pot fer valer un dret o una facultat que contradigui la conducta pròpia observada amb anterioritat si aquesta tenia una significació inequívoca de la qual deriven conseqüències jurídiques incompatibles amb la pretensió actual.» És evident que la mateixa controvèrsia no pot ser resolta per la via de l'arbitratge i per la via de la jurisdicció ordinària, de manera que la conducta descrita per l'article 9.5 LA necessàriament condueix a l'acceptació de l'arbitratge i a l'exclusió de la jurisdicció ordinària.⁴² La força vinculant dels mateixos

40. Quant a la projecció d'aquesta doctrina en altres àmbits de l'ordenament, vegeu M. Rosa LLÁCER MATA CÁS, «Las servidumbres forzosas», a Àngel L. REBOLLEDO VARELA (coord.), *Tratado de servidumbres*, p. 945.

41. Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «Els principis generals del dret civil català: la llibertat civil, la bona fe, els actes propis i l'equitat», *La Notaria*, núm. 9-10 (setembre-octubre 2003), p. 25 i 26. Vegeu també Luis Díez-PICAZO Y PONCE DE LEÓN, *La doctrina de los propios actos*, p. 217.

42. Ja existeix algun pronunciament judicial que arriba a la mateixa conclusió que l'article 9.5 LA, si bé fonamenta la decisió en l'article 23 de la derogada Llei d'arbitratge, que imposava a les parts l'obligació de formular l'oposició a l'arbitratge per inexistència o nul·litat del conveni arbitral en el moment en què les parts presentessin les al·legacions inicials respectives, de manera que, si no ho feien així i no hi havia raons d'ordre públic que ho impedissin, es podia considerar que

actes troba el seu reforç en l'article 6 LA, que considera renunciades les facultats d'impugnació del laude contrari a les normes dispositives o infractor d'algun dels requisits del conveni arbitral, si la infracció no s'al·lega en el moment processal previst.

3.4. LA FORMALITZACIÓ DEL CONVENI EN ALGUNS ARBITRATGES ESPECIALS

3.4.1. *L'arbitratge de consum*

L'arbitratge de consum és un arbitratge especial que té com a finalitat resoldre de manera definitiva les controvèrsies que puguin sorgir en les relacions contractuals entre consumidors i empresaris o professionals, tal com es desprèn de l'article 31 LGDCU i l'article 2.1 del Decret 636/1993.

Ja hem indicat abans alguna especialitat de l'arbitratge de consum en relació amb l'eficàcia del conveni arbitral pactat en un contracte d'adhesió. L'estructura particular de l'arbitratge de consum fa que, a més del supòsit del contracte d'adhesió, la perfecció del conveni es produeixi amb una gran diferència entre el moment de l'oferta i el de l'acceptació. Del joc dels articles 5 i 6 del Decret 636/1993 s'obtenen dues combinacions possibles quant a la celebració del conveni arbitral que, en qualsevol cas, estan presidides per la iniciativa del consumidor.⁴³

a) La primera possibilitat és que l'empresa reclamada estigui adherida a l'arbitratge de consum. En aquest cas, si la reclamació plantejada pel consumidor —que s'ha de presentar per escrit o per mitjans electrònics, informàtics o telemàtics, sempre que es garanteixi la seva autenticitat— coincideix amb l'àmbit de l'oferta pública d'adhesió, el conveni quedarà perfeccionat immediatament (art. 6.1 Decret 636/1993). La referència a la necessitat de coincidència amb l'àmbit de l'oferta pública d'adhesió implica un clar respecte a l'autonomia de la voluntat de l'empresa, que ha de poder delimitar les seves condicions en la submissió a l'arbitratge, sempre que aquestes no siguin abusives o contràries a l'ordre públic. En aquest sentit, entenem que l'empresa ha de poder decidir so-

hi havia consentiment per a sotmetre la controvèrsia a l'arbitratge. En aquest sentit, vegeu la SAP de Madrid de 18 de març de 2004 (FJ 1r) (ponent: Navarro Estevan).

43. Coincidim amb Juan José MARÍN LÓPEZ, «El arbitraje de consumo: primeros pronunciamientos judiciales», *Aranzadi Civil*, vol. III, 1994 (www.westlaw.es), que afirma que, si bé l'opció perquè fos el consumidor qui prengués la iniciativa en l'arbitratge de consum era obligatòria en vista de l'article 31.1 LGDCU, aquesta opció és certament distorsionadora.

bre la matèria o les matèries controvertides sobre les quals admetrà l'arbitratge, la seva quantia, la designació de l'àrbitre vocal provinent del sector empresarial —cosa que admet expressament l'article 11.1c del Decret 636/1993— i, fins i tot, l'àmbit de la seva adhesió pel que fa a la junta o les juntes davant les quals està disposada a comparèixer. No oblidem que l'opció per l'arbitratge està sempre basada en la confiança, sigui en la institució que l'administra, sigui en la persona dels àrbitres. En aquest punt, coincidim absolutament amb Carlos J. Maluquer de Motes: si bé la iniciativa de la sol·licitud d'arbitratge correspon al consumidor, això no pot ser motiu d'imposició de l'arbitratge a l'empresa ni de la resolució d'aquest per una junta arbitral respecte de la qual l'empresa no va fer oferta pública de submissió.⁴⁴ En definitiva, segons el nostre parer, no és admissible que l'adhesió ho sigui necessàriament al sistema arbitral de consum en el seu conjunt, perquè això podria arribar a comportar perjudicis indesitjats a petites empreses que podrien ser generadors de recel envers el sistema. La manca de coincidència en la voluntat de les parts respecte de la junta que ha de conèixer la controvèrsia es resol en la falta de conveni arbitral, de manera que l'arbitratge no escaurà i haurà de ser la jurisdicció ordinària la que resolgui la qüestió, la qual cosa, evidentment, no pot considerar-se que generi cap mena d'indefensió al consumidor.⁴⁵

44. Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «El arbitraje de consumo como instrumento de calidad al servicio del consumidor y del empresario», a Carles E. FLORENSA I TOMÀS (coord.), *El arbitraje de consumo*, p. 42. Aquesta també és l'opinió d'Àngel CARRASCO PERERA, «Delimitación temporal, objetiva y territorial del arbitraje de consumo», a Carles E. FLORENSA I TOMÀS (coord.), *El arbitraje de consumo*, p. 105, que afirma que la configuració de l'oferta «es una decisió libérrima del empresario, que incluso puede excluir cualquier competencia que no sea la de la JAN» (JAN és la Junta Nacional de Consum). En definitiva, l'autor conclou: «El empresario no está, pues, sujeto a los criterios de preferencia del art. 3.3. Él no está constreñido a someterse a Juntas de ámbito municipal. Más aún, basta que la oferta se haya dirigido a una Junta determinada para que se entienda excluida la competencia de las otras que puedan ser concurrentes. A pesar de que la norma habla en términos que parecen que por medio de tal Junta el empresario “se adhiere al sistema”, no hay propiamente ninguna adhesión genérica al sistema arbitral como tal.» En el mateix sentit es pronuncia Antonio M. LORCA NAVARRETE, *Tratado de derecho de arbitraje*, vol. II, p. 803 i 807, quan afirma que en els acords de creació de les juntes arbitrals s'ha de respectar la llibertat d'elecció de les juntes per les parts, de manera que s'ha d'admetre la possibilitat de limitar l'àmbit de l'oferta pública d'adhesió, la qual cosa obliga el consumidor «a acudir a la Junta Arbitral de Consumo respectiva en orden a conocer el ámbito de la oferta propuesto ya que de no actuar de este modo su solicitud de arbitraje podría estar condenada al fracaso».

45. Carlos J. MALUQUER DE MOTES BERNET, «El arbitraje de consumo», p. 42. Amb tot, la SAP de Barcelona d'11 d'octubre de 2002 (ponent: Concepción Rodríguez) va desestimar l'anul·lació del laude sol·licitada per l'empresa reclamada per haver vulnerat la seva oferta pública d'adhesió en conèixer de la controvèrsia una junta municipal a la qual no estava adherida. Concretament,

b) La segona possibilitat és l'existència d'un conveni *ad hoc* per a resoldre la controvèrsia sorgida de les relacions entre l'empresa i el consumidor. En aquest cas, el conveni sorgirà només si l'empresa reclamada accepta l'arbitratge en els termes establerts per l'article 9 del Decret 636/1993, sense que es pugui atorgar valor positiu al silenci (art. 9.2 Decret 636/1993).

3.4.2. *L'arbitratge de les juntes arbitrals del transport*

Sembla obligat fer una breu referència a la perfecció del conveni arbitral en el sector dels transports per carretera, atès que la redacció inicial de l'article 38 de la Llei 16/1987, de 31 de juliol, d'ordenació dels transports terrestres (LOTT), va motivar un recurs d'inconstitucionalitat que va imposar la modificació del precepte esmentat. En efecte, la redacció de l'article 38.2 LOTT imposava un arbitratge obligatori quan la quantia litigiosa fos inferior a les 500.000 ptes. (3.000 €), llevat que hi hagués un pacte exprés en sentit contrari. Era suficient que una de les parts desitgés l'arbitratge perquè aquest tingués lloc. Aquesta situació comportava una evident imposició de la via arbitral, absolutament contrària al principi de voluntarietat que la presideix i clarament violadora de l'article 24.1 CE. Per aquest motiu, la STC 174/1995, de 23 de novembre (ponent: Cruz Villalón), va declarar la inconstitucionalitat del precepte.⁴⁶

en el FJ 2n s'afirma que «[s]u adhesión a un determinado sistema arbitral no puede vincular de manera automática a toda aquélla persona que contrate con él, toda vez que dicha sumisión resultaría abusiva al amparo de lo dispuesto en el artículo 10 de la Ley General de Consumidores y Usuarios (según la modificación que del mismo efectúa la Disposición Adicional 1ª de la Ley 7/1.998, de 13 de abril, de Condiciones Generales de la Contratación), máxime cuando el artículo 3º del Real Decreto 636/1.993, de 3 de mayo, por el que se regula el sistema arbitral de consumo en Cataluña, otorga preferencia a la hora de fijar la competencia territorial de las distintas Juntas arbitrales a las correspondientes al domicilio del consumidor y a las de inferior ámbito territorial», argumentació que no compartim en absolut, perquè considerem que atempta contra el principi d'autonomia de la voluntat, que no pot limitar-se en aquest sentit, atès que, com ha declarat el Tribunal Constitucional en el FJ 2n de la Sentència 75/1996, de 30 d'abril, «la autonomía de la voluntad de las partes —de todas las partes— constituye la esencia y el fundamento de la institución arbitral, por cuanto el arbitraje conlleva la exclusión de la vía judicial».

46. La part fonamental de l'argumentació de la Sentència es troba en el FJ segon quan, després d'expressar el que ja s'ha transcrit en la nota anterior, afirma que «[...] resulta contrario a la Constitución que la ley suprima o prescinda de la voluntad de una de las partes para someter la controversia al arbitraje de la Junta [...] La primera nota del derecho a la tutela consiste en la libre facultad que tiene el demandante para incoar el proceso y someter al demandado a los efectos del mismo. Quebranta, por tanto, la esencia misma de la tutela judicial tener que contar con el consentimiento de la parte contraria para ejercer ante un órgano judicial una pretensión frente a ella.

Fruit de la modificació necessària del precepte com a conseqüència de la declaració d'inconstitucionalitat, l'article 38.2 LOTTI, en la seva redacció actual, admet dues fórmules per a la celebració del conveni arbitral en funció de la quantia litigiosa. Si aquesta supera els 6.000 €, la celebració del conveni s'ajusta a la modalitat ordinària de l'acord exprés. En canvi, si la quantia és inferior a 6.000 €, caldrà diferenciar si la controvèrsia es planteja entre empresaris o es planteja entre una empresa dedicada al transport terrestre i un subjecte qualificable de consumidor. En el primer cas, es presumeix la voluntat de sotmetre's a l'arbitratge de les juntes arbitrals del transport llevat que, abans d'iniciar-se els serveis, alguna de les parts manifesti la seva voluntat en contra. Per tant, el que preveu la norma és la necessitat de negar l'arbitratge.

Si la controvèrsia prové d'una relació de consum, no es podrà imposar al consumidor ni l'obligació de sotmetre's a l'arbitratge, perquè molt probablement no haurà tingut ocasió de pronunciar-se respecte a aquesta qüestió abans d'iniciar la relació contractual, ni se li podrà impedir l'accés a l'arbitratge, si no és que l'empresa anuncia clarament i de manera destacada la seva negativa a sotmetre's a l'arbitratge de les juntes arbitrals del transport.⁴⁷

A tall de conclusió del present estudi, podríem afirmar que la Llei 60/2003 ha consolidat l'imperi de la voluntat en la institució de l'arbitratge i ha palesat la seva base contractualista modulada pel legislador només en aquells casos en què s'evidencia la funció jurisdiccional o garantista que l'arbitratge també té assignada. Des d'aquest punt de vista, cal destacar la naturalesa civil del conveni arbitral, la qual cosa possibilita que sigui una matèria susceptible de regulació pel Parlament de Catalunya, en exercici de les competències que té atribuïdes en virtut de l'article 149.1.8 CE.

4. BIBLIOGRAFIA

BADOSA COLL, Ferran. «L'àmbit del dret català». A: *Materials de les II Jornades de Dret Català a Tossa*. Barcelona: 1982. [Inèdit]

Esto es exactamente lo que hace el art. 38.2, párrafo primero, de la LOTTI, que, al exigir un pacto expreso para evitar el arbitraje y acceder a la vía judicial, está supeditando el ejercicio del derecho a la tutela judicial efectiva de una de las partes al consentimiento de la otra, lo que, por las razones que han quedado expuestas, resulta contrario al art. 24.1 de la Constitución.»

47. Aquestes afirmacions es desprenen, entre d'altres, de les sentències següents: SAP de Sevilla de 8 de juny de 2004 (FJ 2n) (ponent: Velasco Linares), SAP de Sevilla d'11 de maig de 2004 (FJ 3r) (ponent: Herrera Tagua), SAP de Guipúscoa d'1 de març de 2004 (FJ 2n) (ponent: Domeño Nieto) i SAP de Salamanca de 9 de juliol de 2003 (FJ 2n) (ponent: García del Pozo).

- «La recent jurisprudència constitucional sobre les competències de les comunitats autònomes en dret civil». *Iuris: Quaderns de Política Jurídica* [Barcelona] (1994).
- Compendi de dret civil català*. Barcelona: Edicions UB; Madrid: Marcial Pons, 1999.
- BARRAL VIÑALS, Immaculada. «La seguridad en Internet: la firma electrónica». A: BARRAL VIÑALS, Immaculada [coord.]. *La regulación del comercio electrónico*. Madrid: Dykinson, 2003.
- «Los indeterminados límites del derecho autonómico civil». A: CABANILLAS SÁNCHEZ, Antonio *et al.* [org.]. *Estudios jurídicos en homenaje al profesor Luis Díez-Picazo*. Madrid: Thomson-Civitas, 2003, p. 237 i 253.
- BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, Rodrigo. «Las competencias de las comunidades autónomas en materia de derecho civil». A: *Primer Congreso de Derecho Vasco: La actualización del derecho civil*. Oñati: Instituto Vasco de Administración Pública, 1983.
- «Comentario al artículo 1». A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, Rodrigo [coord.]. *Comentarios a la Ley de arbitraje*. Madrid: Tecnos, 1991, p. 18 i 30.
- «La conservación, modificación y desarrollo por las comunidades autónomas de los derechos civiles forales o especiales». *Derecho Privado y Constitución*, núm. 1 (1993).
- BERNARDO SAN JOSÉ, Alicia. *Arbitraje y jurisdicción: Incompatibilidad y vías de exclusión*. Granada: Comares, 2002.
- BURGOS LADRÓN DE GUEVARA, Juan. «Aproximación a la nueva Ley 60/2003, de 23 de diciembre, de arbitraje». *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XVI, núm. 1 (2004), p. 5 i 15.
- BUSTO LAGO, José Manuel. «Competencias legislativas de las comunidades autónomas sobre las “necesarias especialidades” procesales que se deriven de su derecho sustantivo propio (Comentario a la STC 127/1999, de 1 de julio)». *Derecho Privado y Constitución*, núm. 13 (1999), p. 81 i 116.
- CABALLOL ANGELATS, Lluís. *El tratamiento procesal de la excepción de arbitraje*. Barcelona: J. M. Bosch Editor, 1997.
- «La lectura del Codi de família a l'atorgament del consentiment matrimonial en forma civil a Catalunya». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (2003), p. 177 i 188.
- CARRASCO PERERA, Ángel. «Delimitación temporal, objetiva y territorial del arbitraje de consumo». A: FLORENSA I TOMÀS, Carles E. [coord.]. *El arbitraje de consumo*. València: Tirant lo Blanch, 2004, p. 91 i 106.
- CHILLÓN MEDINA, José; MERINO MERCHÁN, José. «Valoración crítica de la nueva Ley de arbitraje». *La Ley*, núm. 5945 (2 febrer 2004), p. 3 i 7.

- CHOCRÓN GIRÁLDEZ, Ana María. *Los principios procesales en el arbitraje*. Barcelona: J. M. Bosch Editor, 2000.
- DELGADO ECHEVERRÍA, Jesús. «Los derechos civiles forales en la Constitución». *Revista Jurídica de Catalunya*, núm. 3 (1979).
- «La potestad legislativa de la Generalidad de Cataluña sobre el derecho civil catalán». A: *Jornades sobre l'Estatut d'autonomia de Catalunya*. Barcelona: G. Casacuberta, Imp., 1980.
- DÍEZ-PICAZO Y PONCE DE LEÓN, Luis. *La doctrina de los propios actos*. Barcelona: Bosch, Casa Editorial, 1963.
- GASPAR LERA, Silvia. *El ámbito de aplicación del arbitraje*. Pamplona: Aranzadi, 1998.
- GRAMUNT FOMBUENA, M. Dolors. «La protección del consumidor en los contratos electrónicos». A: BARRAL VIÑALS, Immaculada [coord.]. *La regulación del comercio electrónico*. Madrid: Dykinson, 2003.
- «Disponibilitat i arbitrabilitat de les controvèrsies (Reflexions al voltant de l'art. 2.1 de la Llei 60/2003, de 26 de desembre, d'arbitratge)». A: *Llibre homenatge al professor Lluís Puig Ferriol*. [En premsa]
- LLÁCER MATA CÁS, M. Rosa. «Las servidumbres forzosas». A: REBOLLEDO VARELA, Ángel L. [coord.]. *Tratado de servidumbres*. Pamplona: Aranzadi, 2002, p. 945 i 957.
- LORCA NAVARRETE, Antonio M. *Tratado de derecho de arbitraje*. Vol. II. San Sebastián: Instituto Vasco de Derecho Procesal, 2001.
- «El arbitraje como sistema de garantías». *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XIII, núm. 2 (2001), p. 311 i 316.
- «El derecho de arbitraje es derecho procesal». *Revista Vasca de Derecho Procesal y Arbitraje*, vol. XIV, núm. 3 (2002), p. 627 i 631.
- MALUQUER DE MOTES BERNET, Carlos J. «Del artículo 149.1.8 de la Constitución al ordenamiento jurídico catalán: su reciente desarrollo en sistemas». *Derecho Privado y Constitución*, núm. 1 (1993).
- «La solución extrajudicial de los conflictos: códigos de conducta y arbitraje electrónico». A: BARRAL VIÑALS, Immaculada [coord.]. *La regulación del comercio electrónico*. Madrid: Dykinson, 2003.
- «Els principis generals del dret civil català: la llibertat civil, la bona fe, els actes propis i l'equitat». *La Notaria*, núm. 9-10 (setembre-octubre 2003), p. 21 i 30.
- «El arbitraje de consumo como instrumento de calidad al servicio del consumidor y del empresario». A: FLORENSA I TOMÀS, Carles E. [coord.]. *El arbitraje de consumo*. València: Tirant lo Blanch, 2004, p. 27 i 49.

- MALUQUER DE MOTES BERNET, Carlos J. «Comentario al artículo 1». A: GUILARTE GUTIÉRREZ, Vicente [dir.]. *Comentarios prácticos a la Ley de arbitraje*. Valladolid: Lex Nova, 2004.
- «Comentario al artículo 9». A: GUILARTE GUTIÉRREZ, Vicente [dir.]. *Comentarios prácticos a la Ley de arbitraje*. Valladolid: Lex Nova, 2004.
- MANTILLA-SERRANO, Fernando. «The New Spanish Arbitration Act». *Journal of International Arbitration*, vol. 21, núm. 4, p. 367 i 382.
- MARÍN GÁMEZ, José Ángel. «Aproximación a la problemática jurídico-constitucional del arbitraje». *Derecho Privado y Constitución*, núm. 16 (2002), p. 223 i 257.
- MARÍN LÓPEZ, Juan José. «El arbitraje de consumo: primeros pronunciamientos judiciales». *Aranzadi Civil*, vol. III, 1994. [Versió en línia: <www.westlaw.es>]
- MULLERAT, Ramon. «Spain joins the Model Law». *Arbitration International*, vol. 20, núm. 2, p. 139 i 150.
- NIEVA FENOLL, Jorge. «Modo de plantear y resolver las excepciones y atisbo de jurisdicción sobrevenida por silencio del demandado». *Anuario de Justicia Alternativa*, núm. 5 (2004), p. 65 i 84.
- PUIG FERRIOL, Lluís. «Comentario al artículo 2». A: BERCOVITZ RODRÍGUEZ-CANO, Rodrigo [coord.]. *Comentarios a la Ley de arbitraje*. Madrid: Tecnos, 1991, p. 31 i 45.
- ROCA TRIAS, Encarna. *L'estructura de l'ordenament jurídic espanyol*. Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1982. Discurs d'ingrés a l'Acadèmia.
- RUBIO GIMENO, Gemma. «Validez y perfección del contrato electrónico». A: BARRAL VIÑALS, Immaculada [coord.]. *La regulación del comercio electrónico*. Madrid: Dykinson, 2003.
- YU, Hong-lin; NASIR, Motassem. «Can online arbitration exist within the traditional arbitration framework?» *Journal of International Arbitration*, vol. 20, núm. 5, p. 455-473.